

References

1. Bibik, N. M., 2013. Perevahy i ryzyky zaprovadzhennya kompetentnisnoho pidkhodu v shkil'niy osviti [Advantages and risks of introducing a competency-based approach in school education]. *Mountain school of the Ukrainian Carpathians*, 8–9, pp. 26–30. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gasuk_2013_8-9_12.
2. Koval', L., Popova, O. and Nesterenko, M., 2018. Dydaktyko-metodychni zasady pidhotovky maybutnikh uchyteliv do modelyuvannya suchasnoho uroku v pochatkoviy shkoli [Didactic and methodical bases of preparation of future teachers for modeling of a modern lesson in elementary school]. *Scientific notes of Berdyansk State Pedagogical University. Pedagogical sciences*, 3, pp. 85–94.
3. Kontsepsiya «Nova shkola. Prostir osvितnikh mozhlyvostey» [The concept of “New school. Space of educational opportunities”]. Available at: <http://mog.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-shc-2016/>.
4. Savchenko, O. Ya. 2012. *Dydaktyka pochatkovoyi osvity [Didactics of primary education]*. Kyiv: Hramota.

УДК 159.612.76:613/614:004(045)

КОРЕКЦІЙНІ ТА РОЗВИВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ МЕТОДУ КІНЕЗІОЛОГІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ ІНКЛЮЗІЇ

Марценюк М. О.

CORRECTIONAL AND DEVELOPMENTAL POSSIBILITIES OF THE METHOD OF KINESIOLOGY IN SOCIAL INCLUSION

Martseniuk Marina

У статті розглядається концепція інклюзивної освіти як сучасна освітня парадигма, що базується на світоглядних орієнтирах соціальної інклюзії (залучення всіх членів суспільства до соціального середовища). Наголошується, що доступність освіти для всіх її членів є складовою стратегії розвитку демократичного суспільства, яке побудоване на рівноправності, доступності та забезпечення якості освіти та є наріжним імперативом її функціонування. Висвітлюється метод кінезіології та його розвивальні та корекційні можливості в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами (ООП). Були використані такі методи дослідження як теоретичний аналіз і систематизація науково-теоретичних та методичних джерел.

Ключові слова: освітні технології, інклюзія, гуманізація освіти, інтеграція, діти з ООП, кінезіологія.

The concept of inclusive education as a modern educational paradigm based on the worldviews of social inclusion (involvement of all members of society in the social environment) has been considered in the article. It has been emphasized that the accessibility of education of all its members is part of the strategy for the development of a democratic society, which is built on equality, accessibility and quality assurance of education and is the cornerstone of its functioning. The international and state legislative and regulatory support of the concept of inclusion, which is a fundamental condition for the implementation of inclusive education (IE) is being covered in the article. Inclusive education, as defined by international organizations, should ensure the right to quality education for all children by meeting their basic educational needs. Particular attention should be paid to children who have the greatest risk of marginalization due to psychophysiological, ethnic, religious, linguistic and other characteristics.

The method of kinesiology and its correctional possibilities in working with children with SEP has been covered in the article. The method was based on the works of V. Bekhterev, A. Leontiev, A. Luria, P. Anokhin, I. Sechenov, who proved the effect of hand manipulation on the functions of GNA (higher nervous activity), language development. Therefore, developmental work should be directed from movement to thinking, not vice versa. Under the influence of kinesiological training there are positive structural changes in the body. The more intense the load (within acceptable limits), the greater these changes are. Strength, balance, mobility, plasticity of nervous processes is manifested at the highest level. The regulatory and coordinating role of the nervous system is improved.

Kinesiology is one of the areas of body-oriented therapy, which combines knowledge of Eastern medicine and the latest advances in Western science in the field of psychology, neurophysiology, biochemistry. Kinesiology has existed for two hundred years and is used worldwide. In Ukraine, this area is still little known, so is rapidly gaining popularity due to its high efficiency.

The research methods such as theoretical analysis and systematization of scientific, theoretical and methodological sources were used in the work.

Key words: *educational technologies, inclusion, humanization of education, integration, children with special educational problems, kinesiology*

У сучасній українській освітній системі внаслідок світових процесів глобалізації, демократизації і гуманізації, під впливом європейського освітнього простору модернізують спеціальну освіту для дітей з особливими освітніми потребами (ООП), формуючи *інклюзивну модель освіти*.

Законодавче та нормативно-правове забезпечення є основоположною умовою впровадження інклюзивної освіти (ІО). Питання міжнародного регулювання прав дітей з ООП, зокрема право нарівний доступ до якісної освіти окреслено низкою документів, а саме:

- У Загальній декларації прав людини (1948 р.);
- У Декларації прав дитини (1959 р.);
- Конвенції ООН про права дитини (1989 р.);
- Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993 р.);
- «Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами» (1994 р.);
- «Рамки дій стосовно освіти осіб з особливими потребами» (1994 р.), та інших.

На рівні українського законодавства Конвенцію ООН про права осіб із інвалідністю і Факультативний протокол до неї (від 13 грудня 2006 року, м. Нью-Йорк) *ратифіковано* розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 р. № 1073 – р «Про затвердження плану заходів з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях, наданих Комітетом ООН з прав осіб з інвалідністю». Також законодавчо затверджено документ про виконання Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю на період до 2020 року розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017р. № 230 – р «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року.

Інклюзивна освіта як освітня парадигма базується на світоглядних орієнтирах соціальної інклюзії (залучення всіх членів суспільства до соціального середовища) та є складовою стратегії розвитку демократичного суспільства, оскільки рівноправність, доступність та забезпечення якості освіти є наріжним імперативом її функціонування. Інклюзивна освіта, за визначеннями всесвітніх міжнародних організацій (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ та ін.), має забезпечити право на якісну освіту всіх дітей шляхом задоволення їхніх основних освітніх потреб. На особливу увагу заслуговують діти, у яких найбільший ризик маргіналізації через психофізіологічні, етнічні, релігійні, мовні та інші особливості.

Інклюзивна освіта як складова соціальної політики є засобом досягнення соціальної інклюзії, оскільки основна *ідея інклюзивної освіти полягає в діях у напрямі: від інтегрування в освітній заклад – до інтегрування в суспільство.*

Згідно з розрахунками Європейської Академії Дитячої Інвалідності в Україні очікується понад 200 тисяч дітей-інвалідів віком до 18 років, з них до 80 тисяч з тяжкою інвалідністю, а також близько 1 млн дітей вимагатиме постійного медико-педагогічного супроводу. Зростання кількості осіб з обмеженими можливостями відбувається на фоні тривалого зменшення загальної чисельності населення України.

У віковій структурі дітей-інвалідів основну групу становлять діти шкільного віку від 7 до 14 років – понад 49,0 %, на 2-у місці – діти віком від 15 до 17 років – понад 23,7 %, на 3-у – діти від 3 до 6 років – близько 20 %.

Серед причин інвалідності у дітей:

на I місці – вроджені аномалії, деформації та хромосомні порушення – 30,0 % (2002 р. – 22,7 %);

на II місці – хвороби центральної нервової системи – 17,9 % (2002 р. – 16,7 %);

на III місці – розлади психіки й поведінки – 13,9 % (2002 р. – 15,4 %).

Формування та реалізація соціальної політики стосовно таких дітей будується за трьома принципами:

- соціальне сприйняття (усі діти однакові, але мають свої особливості);
- формування безбар'єрного середовища;
- від ізоляції до соціалізації [5].

Варто зазначити, що інклюзивні освітні тенденції формувалися на тлі інтеграційних процесів та подолання сегрегаційних установок, перш за все, щодо дітей із психофізичними порушеннями, з інвалідністю, які історично були позбавлені можливостей отримувати освіту разом зі своїми однолітками, навчатися в закладах освіти за місцем проживання, перебуваючи в сім'ї. Генеза подолання соціальної (та її освітньої складової) ізоляції дітей із психофізичними порушеннями, і насамперед з інвалідністю, засвідчує етапність цього процесу, що тривав упродовж майже двох тисячоліть:

від повного відчуження – *ексклюзії* (лат. *ekclusion*) на перших етапах розвитку суспільних стосунків;

відділення – *сегрегації* (лат. *segregation*) в організованих освітніх осередках на подальших етапах розвитку соціально-суспільних відносин;

до *інтеграційних* (об'єднавчих) процесів у суспільстві та освіті (лат. *integratio*) та *інклюзії* – залучення (лат. *inclusion*).

В корекційній та розвитковій роботі з дітьми з особливими освітніми потребами (ООП) особливе місце займають методи *кінезіології*.

Проблеми освітньої інтеграції та інклюзії цікавили багатьох вітчизняних вчених, як от: Ю. Богінська, Л. Будяк, Л. Вавіна, Н. Ворон, Р. Дименштейн, А. Капська, І. Зверева, А. Мудрик, Т. Ілляшенко, Н. Мирошніченко, Ю. Найда, Н. Софій, С. Хлебик та ін.) і зарубіжних, серед яких: Д. Барбер, Т. Бут, Ч. Веббер, Д. Деспелер, Т. Лорман, Д. Роза, М. Кинг-Сирс, Т. Мітлер, Д. МакГі-Річмонд, К. Стаффорд, Д. Харві та інших.

Протягом останнього десятиліття вітчизняні науковці, зокрема, С. Богданов, В. Бондар, Г. Гаврюшенко, І. Іванова, А. Колупаєва, Т.Євтухова, О.Столяренко, І. Ярмошук та ін., присвячують свої праці дослідженням проблеми залучення осіб з особливими потребами до навчання в освітніх закладах, специфіці та індивідуалізації навчального процесу, їх реабілітації та соціалізації до суспільних норм.

Значний вплив на розвиток системи спеціальних навчальних закладів, удосконалення їх структури, розробку методик ранньої діагностики психічного розвитку дітей мали праці психологів Л. Виготського, О. Венгер, О. Запорожця, О. Киричука, Г. Костюка, Б. Корсунської, С. Максименка, Н. Морозової, В. Синьова, П. Таланчука, В. Тарасун, М. Ярмаченка.

Мета статті: теоретичний аналіз та розгляд корекційних та розвивальних можливостей методу кінезіології в інклюзивному освітньому просторі.

Кінезіологія – наука про розвиток головного мозку через рух. Кінезіологічні вправами користувалися Аристотель і Гіппократ. Єдність мозку складається з діяльності двох його півкуль, тісно пов'язаних між собою системою нервових волокон (мозолисте тіло, міжпівкульні зв'язки). Розвиток міжпівкульної взаємодії є основою розвитку інтелекту. Міжпівкульна взаємодія розвивається за допомогою комплексу спеціальних кінезіологічних вправ. З огляду на функціональну спеціалізацію півкуль (права – гуманітарна, образна; ліва – математична, знакова), а також роль спільної діяльності в здійсненні вищих психічних функцій, можна припустити, що порушення міжпівкульної передачі інформації спотворює пізнавальну діяльність дітей, зокрема із ООП.

Роботи В. Бехтерева, А. Леонтьєва, А. Лурії, П. Анохіна, І. Сеченова довели вплив маніпуляцій рук на функції ВНД, розвиток мови. Отже, розвіткова робота повинна бути спрямована від руху до мислення, а не навпаки. Під впливом кінезіологічних тренувань в організмі відбуваються позитивні структурні зміни. Чим інтенсивніше навантаження (в допустимих межах), то більшими є ці зміни. Сила, рівновага, рухливість, пластичність нервових процесів проявляються на вищому рівні. Удосконалюється регулююча і координуюча роль нервової НС [5].

Кінезіологія є одним із напрямів тілесно-орієнтованої терапії, що поєднує в собі знання східної медицини і останніх досягнень західної науки в галузі психології, нейрофізіології, біохімії. Кінезіологія існує вже двісті років і використовується у всьому світі. В Україні цей напрям ще маловідомий, тому стрімко набирає популярності завдяки своїй високій ефективності.

Кінезіологія (давньо-грецькою κίνησις "рух" + λόγος "знання") – наука про рухи людини та інших істот, наукова і практична дисципліна, що вивчає м'язовий рух у всіх його проявах. Застосування кінезіології до людського здоров'я включає зокрема біомеханіку, ортопедію, психологію спорту, методи реабілітації, спорт і вправи.

Головні цілі кінезіології:

- розуміння психологічних і фізіологічних реакцій людського організму на короткотривале і дуже інтенсивне фізичне навантаження;
- пізнання різних форм адаптації людського організму на постійну чи довготривалу фізичну активність;
- розуміння механіки руху і описання її рис;
- дослідження процесів контролю руху і чинників, що впливають на набуття рухових навичок;
- з'ясування психологічних ефектів фізичної активності на людську поведінку [1].

Кінезіологи стверджують, що усі відповіді на питання про нас самих зберігаються в нашому тілі. З самого початку нашого життя, а саме навіть не з народження, а з моменту зачаття, наші клітини записують інформацію про усі важливі події. Ця інформація впливає на здоров'я тканин і органів. Кожен орган пов'язаний з конкретним м'язом, будь-яке порушення в організмі відбивається в м'язовій слабкості – в зміні ходи, поз, виразі обличчя і інше. Так, захворювання впливає на тонус м'язів, але є і зворотна дія: стимулюючи м'яз, що сигналізує про хворобу, можна її визначити і вилікуватися. *Кінезіологія, буквально вивчення рухів тіла* – це цілісний підхід балансування рухів і взаємодій людських енергетичних систем. Використання м'язового тестування допомагає визначити ті зони, де блок або дисбаланс порушує фізичне, емоційне або енергетичне благополуччя людини. Цей же метод допомагає визначити чинники, що впливають на появу подібного дисбалансу.

Кінезіологія інтенсивно почала розвиватися в 60-і роки з хіропрактики, остеопатії та інших наук. Засновник кінезіології в сучасному вигляді американець *Джордж Гудхардт* прийняв за основу древній метод індійців, розвинув його, створивши досить струнку теорію, в основі якої лежить м'язовий тест, що вважається в науці про рухи якнайточнішим і ефективнішим інструментом. М'язове тестування визначає стресові області в житті людини,

уточнює емоційні травми, які привели до проблем. Страждання, переживання стресу заважає нам бачити вихід з ситуації, подивитися на неї під новим кутом. На мові кінезіології цей стан називається "*відсутність вибору*".

Емоційне переживання стресу з часом затухає, стрес переходить на рівень підсвідомості і далі – на рівень тіла. Формуються психосоматичні захворювання. Кінезіолог переграє стресову ситуацію, розсіює отримані негативні емоції, стираючи енергоінформаційний запис, який залишився в клітинах вашого тіла, таким чином, повертаючи людині стан вибору і допомагаючи набути цілісного погляду на життя. Стираючи хворобливий запис, що руйнує ваше життя і тіло, кінезіолог усуває причину психосоматичного захворювання. На її місці записується новий позитивний настрій на благополуччя, здоров'я і довголіття. Дійсно, можливості сучасної кінезіології дуже широкі.

За допомогою кінезіології можна:

- зняти гострий стрес;
- повернути людині впевненість в собі, підтримати свій авторитет;
- вибрати оптимальну для вас професію;
- вирішити проблеми спілкування усередині сім'ї, між подружжям, з дітьми і із старшим поколінням;
- вирішити конфлікти на роботі;
- позбавитися від комплексів в спілкуванні з особами протилежної статті;
- з'ясувати причини хронічної втоми, депресії, безсоння, плаксивості, апатії;
- вирішити давні проблеми із здоров'ям, хронічними захворюваннями;
- допомогти дітям з навчанням в школі, повернути посилючість, скоректувати поведінку;
- підібрати індивідуальну дієту, скласти індивідуальний список корисних для вашого здоров'я продуктів;
- розрахувати режим фізичних тренувань і дозволена міру навантаження і багато чого іншого [1; 4].

Головний принцип корекції та лікування в кінезіології – ця триєдність здоров'я. Фахівець, що практикує кінезіологію, повинен збалансувати три складові здоров'я людини:

• *Структурну*: хребет, внутрішні органи, зв'язки, м'язи, тощо. Для цього застосовуються методи впливу від остеопатії і масажу до різної мануальної терапії.

• *Хімічну*: обмін речовин, виведення токсинів, баланс мікроелементів. Тут важливо точно відтестувати м'язову реакцію на препарати, визначити можливі побічні ефекти і тут же їх зняти. Зазвичай при необхідності кінезіологи призначають гомеопатию іабо алопатичні засоби.

• *Ментальну*: енергія, емоції. Баланс досягається шляхом дії на точки акупунктури й енергетичні меридіани [2].

У дитячому віці існує особливо тісний зв'язок між тілом і психікою:

- розвиток основних рухових функцій відбувається від моменту народження до 1 року;
- розвиток складніших рухових функцій і дозрівання чуттєвої сфери від 1 року до 3 років;
- дозрівання емоційної сфери від 3 до 12 років [3].

Будь-яке порушення розвитку в дитячому віці зачіпає також і рухову сферу. Тому сформованість загальної рухової та фізичної активності, а також, артикуляції і пальчикової моторики, є найважливішим показником стану дитини. З іншого боку, саме через рух ми можемо оптимізувати процес підготовки до школи дітей з особливостями в розвитку. У практиці, на жаль, збільшується кількість таких дітей що уперше потрапляють в умови спеціалізованої мовної групи вже в шестирічному віці. *Кінезіологічні вправи* –це комплекс рухів, що дозволяє активізувати міжпівкульову взаємодію, розвивати комісури як міжпівкульні інтегратори, через які півкулі обмінюються інформацією, відбувається синхронізація роботи півкуль.

Для результативності корекційно-розвивальної роботи з дітьми необхідно враховувати певні умови. Вправи необхідно проводити щодня. Починати роботу з дітьми можна з раннього віку і вчити виконувати пальчикові ігри від простого до складного, а також:

- заняття проводяться уранці;
- заняття проводяться щодня, без пропусків;
- заняття проводяться в доброзичливій обстановці;
- від дітей потрібно точне виконання рухів і прийомів;
- вправи проводяться стоячи або сидячи за столом;
- вправи проводяться по спеціально розроблених комплексах;
- тривалість занять по одному комплексу складає два тижні.

Усі вправи доцільно проводити з використанням музичного супроводу. Спокійна, мелодійна музика створює певний настрій у дітей. Вона заспокоює, направляє на ритмічність виконання вправ відповідно до змін в мелодії.

До кінезіологічних прийомів відносяться дихальні, окорухові, перехресні (реципрокні) тілесні вправи, вправи для мови і м'язів щелепи, для розвитку дрібної моторики рук, релаксації, розвитку комунікативної і когнітивної сфери, вправи з правилами [5].

Увесь сучасний арсенал кінезіологічних вправ становить вправи на:

1. Вправи для розвитку дрібної моторики рук.
2. Розтяжки.
3. Дихальні вправи.
4. Тілесні вправи.
5. Тонус і релаксація.
6. Окорухові вправи.
7. Кінезіологічні казки для дітей [3; 4; 6].

Кінезіологія – наука про розвиток розумових здібностей та фізичного здоров'я спеціальними руховими вправами. Особливої актуальності вони набули в інклюзивному навчальному просторі в корекційно - розвивальній роботі з дітьми з ООП, а саме: з дітьми, які мають затримку розвитку; з дефіцитом розвитку однієї з функцій (порушення мовлення, РДУГ), діти, що мають порушення освітньої діяльності, діти, які мають первазивне порушення розвитку (РАС) та інших показаннях. Дитина не лише стає більш активною, енергійною, у неї покращується самоконтроль, покращується мова і координація пальців та тіла. Перспективи наших подальших наукових розвідок вбачаємо у розробці та окресленні тезнологій практичної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Список використаних джерел

1. Кінезіологія. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
2. Кінезіологія. Режим доступу: <https://samopoznanie.ru/schools/kineziologiya/>.
3. Мамайчук І. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии. – СПб.: Речь, 2003. - 400 с.
4. Сиротюк А.Л. Нейропсихологическое и психофизиологическое сопровождение обучения. М.: ТЦ «Сфера», 2003. – 288 с.
5. Теорія і практика інклюзивної освіти [навчально-методичний посібник] / упорядник Бондар К. М. – [2-ге вид., доп.]. – Проект «Підтримка інклюзивної освіти у м. Кривий Ріг», 2019. – 170 с.
6. Цветкова Л.С., Семенович А.В. Актуальные проблемы нейропсихологии детского возраста. М.: МОДЕК, 2006.- 296 с.

References

1. Kynezyolohyia. Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
2. Kynezyolohyia. Rezhym dostupu: <https://samopoznanie.ru/schools/kineziologiya/>.

3. Mamaichuk, I. 2003. *Psikhokorrektsonnye tekhnolohyy dlia detei z problemymy v razvytyu. [Psychocorrectional technologies for children with disorders in development]*. Sankt Petersburg: Rech.
4. Syrotiuk, A. L. 2003. *Neiropsykhologicheskoe y psikhofyziologicheskoe soprovozhdenye obucheniya [Neuropsychological and psychophysiological support of training]*. Moscow: Sfera.
5. *Teoriia i praktyka inkluzyvnoi osvity [navchalno-metodychnyi posibnyk] (2019) [Theory and practice of inclusive education [educational and methodological manual]] / Uporiadnyk Bondar K. M. 2–he vyd., dop.. Proekt «Pidtrymka inkluzyvnoi osvity u m. Kryvyi Rih».*
6. Tsvetkova, L. S., Semenovych, A. V. 2006. *Aktualnye problemu neiropsykhologohyy detskoho vozrasta [Actual problems of neuropsychology of a child age]*. Moscow: Modek.

УДК 37.091.12.011.3-051:[37.013.2:373.2/.3:37.046](045)

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГА ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСТУПНОСТІ ДОШКІЛЬНОГО ТА ПОЧАТКОВОГО НАВЧАННЯ

Михайлова К. В., Микуліна А. К.

THE FORMATION OF PROFESSIONAL READINESS OF THE EDUCATOR TO ENSURE THE CONTINUATION OF PRESCHOOL AND PRIMARY EDUCATION

Mikhailova Kateryna, Mykulina Antonina

У статті піднімається проблема формування у закладах вищої освіти професійної готовності майбутніх вихователів ЗДО до забезпечення наступності між дошкільною та початковою ланками сучасної безперервної освіти, розкривається суть поняття «професійна компетентність». Відмічено, що ключовим завданням закладів вищої освіти є процес підготовки майбутнього спеціаліста в галузі дошкільної освіти до забезпечення якісної підготовки дитини до навчання в школі; розкрито педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти.

Ключові слова: *наступність, професійна компетентність, гуманістичний світогляд, особистість, освітній процес, професійна культура, здобувачі вищої освіти.*

The article has raised up the problem of forming at higher educational establishments the professional readiness of future educators to ensure continuity between preschool and primary levels of modern education, revealed the sence of the conception of "professional competence". It has been noted that the preparation of a young specialist of preschool educational establishment to ensure the continuity of education of preschool and primary school children is an important and priority task of modern educational policy and is a complex, multifaceted process aimed at forming motivational-value, theoretical-epistemological and project-technological readiness of students to ensure continuity at the usage of personality-oriented model in preschool educational establishment and primary school.

The pedagogical conditions for the formation of professional competence of future preschool educators have been revealed, in particular, that a preschool educator should be a professional who, having an appropriate level of competence, consciously uses modern innovative scientifically based techniques and means to influence children and parents to prepare children for education in a New Ukrainian School.

Thus, the future educator must be ready to implement the principle of continuity between

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>